

Джерела та література

1. Скоропадский П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918 / П. П. Скоропадський; [ІНАН України: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Ін-т східноєвропейських досліджень; Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В. К. Липинського; редкол.: Я. Пеленський (голов. ред.) та ін.; передмова Я. Пеленського]. – К.; Філадельфія: Б. в., 1995. – 493 с.
2. Суслік Р. Криваві сторінки з неписаних літописів. Полтавщина у боротьбі проти Московського комунізму / Р. Суслік. – Лондон, 1955. – 132 с.
3. Зеньковський В. Пять месяцев у власти (15 мая – 19 октября 1918 г.). Воспоминания / Зеньковський В. – М.: Сполох, 1995. – 115 с.
4. Дорошенко Д. Мої спогади про недавнє минуле (1914-1920) / Д. Дорошенко. – Ч. 1. – Львів, 1930. – 205 с.
5. Деникин А. Очерки русской смуты: Белое движение и борьба добровольческой армии. Май-Октябрь 1918 г. – Минск: Харвест, 2002. – 464 с.
6. Могиланський Н. Трагедия Украины // Революция и гражданская война на Украине в описаниях белогвардейцев. – М.; Л.: Государственное издательство, 1930. – 436 с.
7. Ковалевський М. При джерелах боротьби: Спомини, враження, рефлексії/ М. М. Ковалевський. – Інсбрук: Накладом М. Ковалевської, 1960. – 130 с.
8. Галаган М. З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.): Документально-художнє видання / М. М. Галаган; [передмова: Т. Осташко, В. Соловйова]. – К.: Темпора, 2005. – 656 с.
9. Юртик Г. (Тютюнник Ю.) Революційна стихія. // Дзвін. – 1991. – № 2; Дорошенко М. Стежками Холодноярськими. Спогади 1918 р. – Філадельфія, 1973.
10. Винниченко В. Відродження нації: (Історія української революції [марець 1917 р. – грудень 1919 р.]) / В. К. Винниченко. – К.; Відень: Вид-во «Дзвін», 1920. – Ч. III. – 535 с.
11. Андрієвський В. З минулого. [У 3 т.]. Т. 2: Від Гетьмана до Директорії. Ч. 1: Гетьман / В. Андрієвський. – Берлін: Укр. Слово, 1923. – 262 с.
12. Шкільник М. Україна в боротьбі за державність (1917-1921). Спомини та роздуми. – Торонто, 1971. – 285 с.
13. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. – Прага: Український Соціологічний Інститут, 1942. – Ч.1. – 212 с.

Пархоменко В.А. Аграрная политика П. Скоропадского в мемуарах его сторонников и оппонентов.
Данная публикация посвящена анализу аграрной политики Гетманата в мемуарной литературе. Значительное внимание уделяется процедуре подготовки и проведению аграрной реформ, тем факторам которые не дали возможность осуществить аграрные преобразования в Украинском Государстве в 1918 г.
Ключевые слова: аграрная реформа, мемуары, Гетманат, политические оппоненты.

Parhomenko V.A. Agricultural policy Skoropadsky in memoirs of his supporters and opponents.
This publication is devoted to analysis of agricultural policy in Hetmanat memoirs. Considerable attention is paid to the process of preparing and implementing agrarian reform, those factors are not given an opportunity to agrarian transformation in the Ukrainian State in 1918
Key words: agrarian reform, memoirs, Hetman, political opponents.

УДК: 930.1(477)“1932/1933”

В. В. Гудзь

ДИСКУСІЯ ПРО ХАРАКТЕР ГОЛОДУ 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ В СУЧАСНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті аналізуються різні точки зору сучасних вітчизняних і зарубіжних істориків на події 1932-1933 років в українському селі, зокрема, дискусія щодо їх характеристики між українськими і російськими вченими. На підставі аналізу історичних та історіографічних джерел автором робляться власні висновки про голод 1932-1933 рр. як спрямований сталінським керівництвом геноцид українського селянства.

Ключові слова: історіографія, дискусія, голод 1932-1933 років, конференції з історії голоду, причини голоду, геноцид в українському селі.

Питання про характер голоду 1932-1933 рр. в Україні дискутується до сьогодні, про що свідчать публікації в деяких періодичних виданнях, а також виступи представників нинішньої правлячої коаліції у Верховній Раді. Дві сотні депутатів Верховної Ради голосували проти визнання Голодомору-33 геноцидом українського народу під час слухань цього питання у 2006 р. Найбільший резонанс – аж до судового позову – викликало публічне заперечення голоду як геноциду новим Президентом України Віктором Януковичем.

Разом з тим, за підрахунками професора Я. Калакури, в період з 1932-го по 2007 р. у світі опубліковано понад 13 тис. творів та збірників документів з теми. З них близько 5 тис. публікацій є науковими або науково-популярними [1]. Ще кілька тисяч публікацій вийшло у світ за 2007-2009 рр., коли з ініціативи тодішнього Президента України була розгорнута широка кампанія по відновленню історичної пам'яті про найбільшу трагедію народу.

Таким чином, жодна подія світової історії не викликала за останні три десятиліття такого пильного інтересу дослідників, як голод 1933 р. в Україні. Ця обставина диктує необхідність історіографічного

осмислення проблеми Голодомору як історичного явища, тобто комплексного аналізу наукових здобутків і сучасного стану її дослідження в цілому і окремих питань, у тому числі таких, як характер і причини голоду. Актуальність такої постановки проблеми зумовлюється тим, що вона ще недостатньо вивчена з історіографічних позицій. Маємо лише декілька стислих оглядів літератури С. Кульчицького, Р. Пирога, В. Марочка, М. Дорошка, О. Веселової, історіографічні статті В. Савельєва, Я. Калакури, П. Яцука, В. Калініченка та Є. Яценко, а також деяко із дослідників голоду в регіонах України, в яких простежені окремі напрями й результати досліджень цієї теми, але питання наукової дискусії щодо характеру голоду в Україні спеціально не розглядалося. Із зарубіжних авторів українські видання частково аналізували Н.А. Івніцкій, В.В. Кондрашин, Є.М. Осколков. Монографії і дисертації безпосередньо з історіографії теми голоду 1932-1933 років в Україні взагалі поки що відсутні.

Тож мета даної роботи – на основі розгляду висновків міжнародних комісій, наукових конференцій та публікацій вітчизняних і зарубіжних дослідників голоду в УРСР 1932-1933 рр. показати стан вивчення характеру голодомору, проаналізувати різні точки зору на цю проблему і навести докази застосування комуністичною владою геноциду щодо українських селян.

На сьогодні у світі склалося дві групи науковців щодо оцінки причин і характеру голоду 1933 р.: одні, відзначають специфіку Голодомору на Україні та в українських регіонах Росії як етногеноциду. Інші, визнаючи штучний характер голоду, класифікують його як наслідок викривлень загалом правильного курсу комуністичної влади на колективізацію та індустріалізацію, модернізацію всієї країни.

Так, В. Савельєв, як і М. Панчук, С. Діброва у першій в УРСР фундаментальній праці про голод "Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів" у вже далекому 1990 році застерігали проти абсолютизації національних аспектів голоду, оскільки дослідниками не знайдено якогось спеціального плану нищення Москвою українства [2].

Провідний російський фахівець з історії голоду 30-х років професор Пензенського університету Віктор Кондрашин заявляє: «Невозможно подтвердить на документальном уровне, что политика Сталина и его окружения в 1932-1933 годы была нацелена на то, чтобы уничтожить украинский народ или его часть. В 1930-1933 гг. из СССР было вывезено почти 13 млн. тонн зерна, отсюда и масштабы трагедии в зернопроизводящих районах» [3]. З ним солідарний Андрій Марчуков: «Собственно Украинская ССР пострадала не потому, что там жили украинцы, а только потому, что была главной житницей Советского Союза» [4].

Ще далі, аж до виправдання організаторів голодомору, йде Сергій Міронін: «Итак, прямой вины Сталина и ЦК ВКП(б) в событиях 2-й половины 1932 г. – 1-й половины 1933 г. не прослеживается. Косвенная вина, конечно же, присутствует – не так считали урожай, не те руководители сидели в местных (и не только) органах власти, допустили разворовывание зерна и массовый забой рабочего скота, не смогли оставшийся у крестьян хлеб изъять и разделить поровну на всех... Голод вызван страшным неурожаем. Неурожай был вызван не засухой, а неблагоприятным сочетанием ряда природных и человеческих факторов» [5].

Серед західних фахівців, що займаються проблемою колективізації та голоду 1932-1933 років, В. Кондрашин виділив Роберта Девіса, Майкла Левіна, Стівена Уїткрофта, Лінн Віолу і Шейлу Фіцпатрік, які заперечують геноцид в Україні, і не назвав тих, хто доводить зворотнє [6]. Він вказав, що Віолу і Фіцпатрік об'єднує загальний методологічний підхід – погляд на проблему в рамках соціальної історії, як би знизу, через аналіз селянського стану в роки колективізації [7]. Звідси ясно, чому голод 1932-1933 рр. розглядається ними в контексті протистояння селянства і держави і не врахована його специфіка в республіках СРСР.

Помітною подією в історіографії теми стала публікація в 2004 році монографії Р. Девіса і С. Віткрофта, присвяченої аналізу ситуації в сільському господарстві СРСР у 1931-1933 роках [8]. Девіс і Віткрофт (останнього В. Кондрашин вважає найбільшим фахівцем) вважають, що аграрна політика сталінізму зруйнувала сільськогосподарське виробництво і в підсумку привела до голоду. У той же час автори вказують на ненавмисний характер даної політики, показують заходи уряду з виходу з голодної кризи. Вони навели дані про 35 партійно-урядових постанов про надання продовольчої допомоги голодуючим регіонам СРСР із 7 лютого по 20 липня 1933 р. Сукупний обсяг допомоги становив 320 тисяч тонн зерна, з них в УРСР і на Кубань було направлено 264,7 тисячі, а у всі інші регіони – 55,3 тисячі тонн [8, р.481-484]. На основі цих даних В. Кондрашин заявляє: «Данные факты убедительно опровергают теорию геноцида голодом Украины» [6].

Проте шановний професор забуває вказати, що, по-перше, лівова частка цієї допомоги складалася із насіннєвого і фуражного зерна, щоб забезпечити новий урожай, а по-друге, прийшла вона після того як Голодомор вже пройшов свій пік.

Для В. Кондрашина невідпорним звучить питання ще одного критика концепції Конквеста–Мейса про геноцид – Стефана Мерля: для чого було спеціально організувати голодомор, знаючи, що він торкнеться і союзників влади – сільської бідноти, колгоспників-ударників, колишніх партизан та ін.? [9, р.575-576].

Це питання виглядає наївним, якщо згадати приказку Сталіна «Лес рубят – щепки летят». А конкретну відповідь на нього дав ще Джеймс Мейс, який процитував лист Йосипа Сталіна Лазарю Кагановичу від 11 серпня 1932 року: «...Самое главное сейчас Украина. Дела на Украине из рук вон плохи. Плохо по партийной линии. Говорят, что в двух областях Украины (кажется, в Киевской и Днепропетровской) около 50-ти райкомов высказались против плана хлебозаготовок, признав его нереальным. В других райкомах

обстоит дело, как утверждают, не лучше» [10, с.111]. Аналізуючи цей документ, вчений вказує на прямий зв'язок політичних репресій в Україні із хлібогосподарством, а також на спланованість тотального наступу на республіку через зростання за роки коренізації національну свідомість українців і уяву Кремлем зовнішню загрозу імперії: «Если не возьмемся теперь же за выправление положения на Украине, Украину можем потерять» [10, с.112].

Тож формула про нищення голодом українців як політичної нації, а не етнічної групи (to destroy them as political factor and as social organism), що висловлена Мейсом на першій у світі науковій конференції з голоду 1932-1933 рр. у Монреалі (Канада) 1983 року, залишається незаперечною.

З точки зору американського дослідника М. Левіна голод стався в результаті дій багатьох факторів, але «головний із них – це колективізація, яка викликала справжній хаос у сільськогосподарському виробництві» [11, с.10]. Англійський економіст А. Ноув визначав як одну з головних причин голоду надмірне вилучення зерна у селян. Він звертав також увагу на низьку ефективність колгоспного виробництва, антиселянську спрямованість примусової колективізації тощо [12, с.374].

Американський дослідник Марк Таугер також заперечує спрямований характер Голодомору, але пояснює його причину пропорціонально обернено до думки В. Кондрашина: «Суровость и географический масштаб голода, резкое сокращение объемов экспорта в 1932-1933 гг., потребность в семенах, и хаос, царивший в Советском Союзе в те времена – все эти факторы подводят нас к выводу о том, что даже полное прекращение экспортных поставок было бы недостаточным инструментом для предотвращения голода. В такой ситуации трудно согласиться с версией о том, что голод стал результатом хлебозаготовок 1932 года и сознательным актом геноцида. Именно низкий урожай 1932 года привел к неизбежности голода» [13].

Ще далі у запереченні доказів геноциду українських селян зайшов журналіст Дж. Коплон (США). На його думку, гіперболізація національних аспектів проблеми насильницької колективізації і голоду у працях окремих представників «української нерадянської» історіографії була підпорядкована суто політичним цілям: «Поеднавшись зі старою націоналістичною „уткою" про „жидобільшовизм", голодологія допомагала виправдовувати антисемітизм, колабораціонізм і навіть геноцид» [14].

Очевидно, не варто і коментувати нині вислів Дж. Коплона, а от викачка зерна з України у 1931-1933 рр. безперечно відіграла свою роль у розпаленні полум'я голодомору. Щодо твердження М. Таугера про низький урожай 1932 р., то варто звернути увагу на аргументи Богдана Осадчука: котрий нагадував, що колективний спосіб господарювання зовсім не притаманний українцям. «Колгоспи не були готові до таких змін ні організаційно, ні технічно, що потягло за собою великі втрати при збиранні врожаю, які сягали 30-40%.» [15, с.132-133]. Крім того, не забуваймо, що пропадав ще й зібраний хліб, нерідко зсипаний під відкритим небом, та про зерно перероблене спиртзаводами. Але й того збіжжя, що лишалося вистачало для прохарчування, якби не драконівські хлібогосподарстві.

Зазначимо, що поряд із західними дослідниками, проблему голоду 1932-1933 років і колективізації радянського села висвітлювали у своїх роботах вчені з Японії та Південної Кореї – передусім Хіросі Окуда, – які український матеріал спеціально не вивчали, тому йдуть в руслі російських заперечень геноциду [6].

Щодо ж наявності плану геноциду, то сама постановка такого питання некоректна, зважаючи на відому сталінську практику конспірації і замінання слідів (згадаймо облік причин смертей від голод як «ящур», «кривавий пронос» і т.п., нищення перепису 1937 р. і його керівників, заборона поїздок журналістів у голодуючі райони тощо). Припущення про можливість існування плану знищення голодом українського селянства не означає наявності такого попередньо розробленого цільового документу, проте логічно впливає із сукупності і послідовності дій кремлівських вождів.

Різні точки зору на очевидні факти пов'язані з політизацією теми, достатнім вивченням першоджерел і, як на нас, виявляють небажання більшості російських науковців врахувати українську специфіку голодомору, що яскраво продемонстрували міжнародні конференції з цього питання. Так, 16-18 жовтня 2003 року в Італії (у м. Віченца) була проведена велика міжнародна конференція з історії голоду в Україні у 1932-1933 роках. У результаті дискусії було прийнято резолюцію, яка включила в себе пункти про визнання геноциду в Україні, а також про поширення голоду за межі України, на територію Росії і Казахстану [16]. Антиукраїнська версія трагедії 1932-1933 років в Україні не була підтримана російською делегацією у складі Н.А. Івніцко і В.В. Кондрашина.

20 жовтня 2003 р. відбулася конференція з проблеми Голодомору-1933 в Україні у Гарварді. Тональність заходу визначили два відомі історики радянської доби першої половини ХХ ст.: д-ри Террі Мартін (Гарвардський університет) і Андреа Граціозі (Університет ім. Федеріка II в Неаполі, Італія). Цитуючи листи Сталіна з його особистого архіву, Т. Мартін показав, як вороже ставлення генсека до українців зростало внаслідок багатьох попередніх подій: суперечка про визначення національних кордонів на Кубані і Донбасі у 1924-1925 рр., справа Шумського 1926 р., зазіхання Польщі на Україну у 1927 р. після приходу до влади Пілсудського і, врешті, безперервні бунти в Україні проти розкуркулення й колективізації у 1929-1931 рр. та нечувані на той час протести низових ланок партійних керівників в Україні проти завищених ревізій зерно влітку 1932 р. Звідси, на думку Т. Мартіна, рішення Політбюро скасувати українізацію в Російській Федерації, намагання влади викачати продовольство з України і Кубані, наказ Сталіна закрити кордон, щоб голодуючі не рятувалися в сусідніх регіонах і не „деморалізували" їх населення і т. ін. [17].

Важливою подією стало засідання Російсько-української комісії істориків, організоване Інститутом загальної історії РАН та Інститутом історії України НАН України 29 березня 2004 року в Москві, на тему:

«Голод в Україні 1932-33 років: Причини і наслідки». Для проведення дискусії з основними доповідями виступили С.В. Кульчицький і В.П. Данілов. В результаті відкритого обміну думками російські історики не підтримали версію українських колег про геноцид голодом в Україні у 1932-1933 роках з боку сталінського режиму. На думку росіян, в науковому плані треба говорити про недалекоглядну, аморальну, подекуди злочинну політику Сталіна, відповідального за голод у СРСР в 1932-1933 роках, причому не тільки на Україні, але і в російських регіонах [18, с.53-54].

Своєрідним підсумком російсько-української дискусії з проблеми голоду 1932-1933 років став організований журналом «Родина» 11 травня 2007 р. «круглий стіл» на тему «Голод на Україні і в інших республіках СРСР. 1932-1933 роки. Організатори та натхненники». У його роботі взяли участь найбільш авторитетні дослідники даної теми з Росії і України [19].

У своїх виступах на «круглому столі» українські вчені Станіслав Кульчицький та Юрій Шаповал в черговий раз підтримали узаконену Верховною Радою 2006 р. тезу «геноциду – голодом». Зокрема, С.В. Кульчицький заявив, що в Україні вчені «визнають голодомор геноцидом, тобто навмисним, відмінно спланованим і ретельно замаскованим вбивством мільйонів людей, вжитим в політичних інтересах однієї людини – Сталіна». С.В. Кульчицький вказав, що голодомор 1932-1933 років в Україні мав своєю головною метою «утримати в Радянському Союзі розташовану на кордоні з Європою національну республіку», «яка могла скористатися катастрофічними наслідками підхльостування економіки, щоб вийти з СРСР». Доповідач, ґрунтуючись на непорівнянних цифрах жертв, поділяє трагедію 1932-1933 рр. на Голодомор в Україні і голод в інших регіонах СРСР [19, №8, с.83-85].

Ю.І. Шаповал заявив про те, що «антиукраїнська спрямованість сталінського режиму» була обумовлена «недовірою Сталіна до всієї парторганізації УРСР» і виявилася в припиненні «українізації» і в більш жорсткій міграційній політиці в республіці [19, №9, с.80-81].

Учасники «круглого столу» з російського боку в черговий раз не підтримали викладену українськими вченими концепцію голоду 1932-1933 років в СРСР. У той же час російські і українські історики залишаються однакостайні в тому, що пам'ять про трагедію 1932-1933 років повинна не роз'єднувати, а об'єднувати народи.

12 грудня 2009 року в конференц-залі Московської бібліотеки української літератури відбувся ще один колоквиум українських і російських учених, які досліджують голод 1932-1933 рр. в СРСР, але останні, через політизацію проблеми і певні стереотипи, так і не визнали український геноцид [20].

Тому необхідне продовження наукового діалогу зі спірних питань даної теми і подальша аргументація концепції про голод як геноцид українського селянства, яка історично склалася за океаном. Як відомо, 1985 року на вимогу української громади США утворено «Комісію Конгресу США у справі голоду на Україні» на чолі із фахівцем з української радянської історії, професором Джеймсом Мейсом. В ході роботи Комісії було заслухано понад 600 свідків, знайдено і опубліковано сотні документів, в тому числі свідчення 179 очевидців голоду. Ось уривки із одного із документів, оприлюднених Комісією: «Земля України обезлюдніла», – повідомляв італійський консул С. Граденіго у Харкові у своєму звіті від 31 травня 1933 р. про подорож з Харкова до Одеси і назад. Серед мотивів організації голоду «московським урядом» на Україні, Кубані і Середньому Поволжі дипломат виділяє потребу влади у «денационалізації території... задля єдності імперії». Він робить висновок про сплановану заміну «етнографічного матеріалу» в Україні з українського на російський [21, р.222-223]. У 1990 р. оприлюднені результати кількарічної роботи Комісії: «Висновок перший. Й. Сталін і його оточення здійснили геноцид українців у 1932-1933 рр.» [21, р.VII].

Заслугує уваги і робота у 1988 р. у Торонто Міжнародної комісії –Трибуналу з розслідування голоду на Україні 1932-1933 років, куди увійшли найбільш авторитетні фахівці з міжнародного права світу. Закінчуються її висновки характерно і однозначно: «Комісія дотримується думки, що радянська влада добровільно використала голод для успіху своєї політики денационалізації» [22, с.29]. Міжнародна Комісія визнала голод Актом Геноциду проти українського народу, який стався внаслідок а) стягування зернових податків б) колективізації, в) акції проти куркулів, г) акції протинаціональної [23, с.180,184].

Ці висновки були підтверджені провідними дослідниками голоду 1932-1933 рр. України і світу. Ось точка зору професора Джеймса Мейса: «Сталін, Каганович, Постишев і інші запланували у Москві знищення українського селянства як свідомої національної верстви і безпощадно здійснили це на Україні в 1932-1933 рр. засобом штучного голоду...» [24, с.1257]. При цьому Дж. Мейс чітко мотивував дії Сталіна, котрий «не звертаючи уваги на те, що його політика призводила до голоду на Україні, нічого не зробив для врятування людей і здійснив заходи, спрямовані на нейтралізацію українців і козаків як політично неблагонадійних груп, котрі ще більше погіршили ситуацію. Це відкривало простір для політичної централізації і російського панування в СРСР» [25, с.47].

Відповідно розмірковує і автор першої аналітичної монографії про український Голодомор Роберт Конквест: «Голод запланувала Москва для винищення українського селянства як національного бастиону. Українських селян нищили не тому, що були селянами, але тому, що були українцями-селянами» [24, с.1257].

Пояснюючи причини Голодомору 1932-1933 років, Ален Безансон підкреслює знеособлюючу природу соціалізму, засліплення утопією, бездушний автоматизм радянського планування, а особливо – політичне рішення Сталіна та його посіпак: розгромити політичне селянство та Україну як національну єдність. Винищення селянства супроводжувалося повним оновленням керівного апарату та «деукраїнізацією» України. Саме в цьому сенсі законно говорити про геноцид. Це безперервний геноцид, що в 1932-1933 роках досяг свого апогею [26, с.160].

Що стосується вітчизняних дослідників, то на четвертому історіографічному етапі вивчення теми, що почався після здобуття незалежності України, і особливо в останні три роки, провідними дослідниками теми (С. Кульчицький, В. Марочко, Ю. Шаповал, В. Сергічук, Ю. Мицик та ін.) термін "геноцид" визнається цілком адекватним для визначення характеру голоду 1932-1933 рр. в Україні. За кількістю жертв – близько 7 млн. чол. – він є найбільшим у світі і найтрагічнішою сторінкою в історії України. В.А. Смолій зазначив, що Голодомор 1932-1933 років – це насамперед свідомо та національно спрямована терористична акція, цинічно виконана сталінським політичним режимом в Україні. Її запровадження призвело до фізичного винищення декількох поколінь українських хліборобів, до глибокого руйнування соціальних основ нації, її духовності та самобутності [27, с.3-4].

За визначенням відомого дослідника проблем голоду Василя Марочка „Ретельне вивчення великої кількості архівних джерел, особливо документів про діяльність політбюро ЦК КП(б)У і політбюро ЦК ВКП(б), а також республіканського і союзного урядів, дає усі підстави для висновку про те, що голод в Україні – це свідомо акція імперських сил проти українського народу” [28, с.83].

Характерною є назва однієї із останніх монографій Станіслава Кульчицького: «Голодомор 1932-1933 років як геноцид: труднощі усвідомлення», якою народодивчче спрямування голоду утверджується в якості доконаного наукового факту, котрий однак ще не став достатньо усвідомленим суспільністю [29]. Між тим, як зазначив професор Андреа Граціозі (Італія), “Без усеосяжного розуміння великого голоду розуміння подій ХХ сторіччя в Європі просто не мало б сенсу” [5, с.7].

Отже, можна виділити дві групи дослідників історії трагічних 30-х років за їх визначенням причин і характеристики голоду в Україні. Одні, визнаючи штучний характер голоду, класифікують його як наслідок загальної соціально-економічної політики комуністичної партії, направленої на прискорену колективізацію, індустріалізацію, і обстоюють версію загальнодержавних потреб влади, зокрема і зовнішньополітичних, до посилених хлібозаготівель. Інші відзначають специфіку голодомору на Україні та в українських регіонах Росії (Кубань) як етногеноциду, внаслідок намагання Кремля покінчити не лише з куркульством, а й з носіями української національної свідомості з метою не допустити можливого виходу УРСР з Радянського Союзу.

На наш погляд, мають рацію автори, які дотримуються характеристики голоду як геноциду. Адже ніхто не може заперечити, що саме Україна була переведена на режим “чорної дошки” – оточена загороджувальними загонами внутрішніх військ, що саме в УРСР були введені внутрішні паспорти і на втікачів звідси робилися облави, що саме до українців УРСР і Північного Кавказу застосовувалися натуральні штрафи тобто ревізії всього продовольства, що саме в розпал голоду – 14 грудня 1932 р. – вийшла секретна постанова ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР, у якій поєднувалися завдання посилення хлібозаготівель в Україні, на Північному Кавказі і згортання українізації.

20 листопада 1932 р. Раднарком України ухвалив постанову "Про заходи підсилення хлібозаготівель", якою заборонив видавати зерно колгоспникам на трудовні у колгоспах, що не виконали державного плану. Хліб повертали з домів колгоспників, які одержали його на трудовні. Вивозили навіть насінневі фонди. В березні 1933 р. 48% колгоспів України, тобто майже половина, не розраховалися з колгоспниками [31, с.91]. Отже, мільйони селян залишилися без хліба.

Голодомор був спричинений також ізоляційною політикою уряду. Зокрема, 6 грудня 1932 р. Раднарком УСРР ухвалив постанову "Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі". До шести сіл України було припинено постачання продовольства, а селян попередньо позбавили засобів до існування. Згодом така сама доля спіткала селянські господарства і колгоспи 85 районів України, до яких теж заборонили постачання продуктів харчування [31, с.92]. Така практика прямо підпадає під класифікацію ООН геноциду.

Ті, хто заперечує геноцид, не можуть пояснити величезної різниці у прямих демографічних втратах від голоду у Росії і в Україні. У двох поволзьких краях, які охоплюють територію сучасних п'яти областей (Волгоградська, Оренбурзька, Пензенська, Самарська і Саратовська) сукупною площею 435 тис. кв. км, від голоду померло, за розрахунками В. Кондрашина, 366 тис. людей. В Україні, площа якої до 1939 р. становила 450 тис. кв. км, прямі втрати від голоду склали, за підрахунками С. Кульчицького, тільки у 1933 р. щонайменше 3238 тис. людей, тобто на порядок більше, а за 1932-1933 разом з демографічною луною 1934 р., 4649 тис. [2, с.78; 32, с.28]. Втім, за даними істориків В.П. Данілова та І.Є. Зелєніна чисельність сільського населення України за голодні роки зменшилася на 20,5%, Північного Кавказу на 20,3%, Поволжя на 23 %, Казахстану – на 30,9%, що дає їм підстави вказувати на наявність геноциду і в цих регіонах [33, с.109].

Не вдаючись до аналізу причини скорочення селянського люду у вказаних регіонах і не заперечуючи геноциду у них, звернемо увагу на деякі відмінності. Поволзький голод 1933 року нагадує український 1932 року тим, що у селян забирали все зерно – основний продукт харчування. Проте в селянських садибах Поволжя залишалася свійська худоба і птиця, а також незернові продовольчі продукти тривалого зберігання – сало, картопля, капуста, цибуля, буряки, гарбузи, фруктова сушня тощо. В Україні і на Кубані у тих, хто не виконав хлібозаготівельного плану, тобто у більшості селян, восени 1932 р. і ці запаси продовольства були конфісковані. В результаті голод в Україні переріс в голодомор. Такої конфіскації незернового продовольства в інших регіонах СРСР не спостерігалось.

Отже, сталінська тоталітарна держава здійснювала масові репресії не тільки за соціально-класовими, а й за національними ознаками. Адже саме українське селянство, а не поліетнічне місто представляло в

республіці не просто один із соціальних прошарків, як, наприклад, у Росії, а знищений геноцидом глибинний пласт національної духовності і культури.

Крім того, ті історики, що доводять тезу «голод був скрізь» не можуть пояснити наведену Ф.Г. Турченком січневу 1933 р. директиву Сталіна і Молотова про заборону виїзду українців за межі республіки «немедля арестовувать прорвавшихся на север крестьян Украины и Северного Кавказа и после того как будут отобраны контрреволюционные элементы выдворять остальных на места их жительства». На залізницях чатували патрулі, а навколо сіл діяли загороджувальні загоми військ НКВС. Без довідки сільської ради селянин не мав права залишати село. Його затримували і повертали до місця проживання. Вже на початок весни цього року було затримано близько 220 тис. втікачів [34, с.17]. Тобто Україна стала велетенською резервацією в центрі Європи.

Про національну спрямованість голоду свідчить також масове переселення режимом у спустошені голодомором українські села російських переселенців. Лише за рік, станом на 23 грудня 1933 р. в УРСР планово переселено 117149 селян з Росії і Білорусії [35, с.642]. Очевидно, справді йшла помічена ще С. Граденіго «заміна етнографічного матеріалу».

Нарешті, спланованість голоду засвідчують визнання самих комуністичних верховодів – Сталіна, П. Постишева, С. Косіора, Л. Кагановича, М. Хатаєвича та ін. В той час, коли голод лютував по всій Україні, за дорученням першого секретаря С. Косіора ЦК КП(б)У 9 лютого членам Політбюро розіслали «Довідку про мнимий голод з метою боротьби проти хлібозаготівель». А 15 березня 1933 р. С. Косіор доповідаючи ЦК ВКП(б) про підготовку до весняної сівби, писав: „То, что голодание не научило еще очень многих колхозников уму-разуму, показывает неудовлетворительная подготовка к севу как раз у наиболее неблагополучных районах” [2, с.443, д.188]. Ця фраза, як і зізнання К. Ворошилова, П. Постишева, М. Хатаєвича та ін. посадовців, пояснює відношення парткерівництва до «неіснуючого» голоду: Голодомор був потрібен для того, щоб навчити українських колгоспників «уму-разуму», і з ним з самого початку ніхто не збирався боротися.

Таким чином, аналіз дискусії між істориками, які обґрунтовують концепцію геноциду 1932-1933 рр. в українському селі і їх опонентів переконує нас в тому, що Сталін і його підручні дійсно спланували і провели акцію упокорення свідомого українства з метою утримання республіки в СРСР – показали українцям, хто є господарем. Не випадково разом із селянством це упокорення, тільки іншими методами, проведено щодо інтелігенції і значної частини керівництва радянської України 30-х років.

Тому, крім власне наукового вивчення, прогресивною світовою громадськістю робляться спроби донести правду про український геноцид до всіх держав і народів, щоб запобігти повторенню подібних ситуацій. Показовим є звернення відомих вчених – учасників Міжнародного наукового конгресу «Голодомор і смерть землі в Україні 1932-1933 рр.», що проводився у 2003 р. в Італії, до Президента Європейської комісії, керівництва Італійської республіки щодо визнання Голодомору 1932-1933 років геноцидом проти українського народу [36, с.7].

До визнання цієї тези у рік 70-річчя голоду ООН (за винятком 26 країн) виявилася ще не готовою. Заступник директора Інституту історії НАН України Станіслав Кульчицький у День скорботи 15 листопада 2003 року констатував: «Ми не досягли головного – визнання голоду світовою громадськістю геноцидом. У документах ООН говориться, що то був жадливий злочин авторитарного режиму. Все упирається в позицію Росії» [37, с.1]. Дійсно, політикум Росії, як і автори сучасних російських підручників з історії, питання голоду розуміє лише в контексті колективізації та неврожаю [38, с.368]. Ситуація в світі мало змінилася і після визнання у 2006 р. геноциду Верховною Радою України.

Це заважає адекватній оцінці України, її народу на міжнародній арені і перешкоджає українській нації подолати комплекс меншовартості, покінчити із радянськими стереотипами, впевнено стати на шлях демократії. Отже, питання, поставлене Володимиром Микулою у його виступі в Нью-Йорку «60-річчя Великого Голоду» – «А чи знає світ про тяжкі втрати України, коли від злочинної, геноцидної політики большевицької Москви загинув кожний п'ятий українець в Українській Союзній Соціалістичній Республіці?» [15, с.8] – залишається риторичним і актуальним.

Джерела та література

1. Калакура Ярослав. Українознавчий погляд на голодомор 1932-1933 років як геноцид українського народу / Калакура Ярослав. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=1209>. – Назва титулу з екрану.
2. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / упорядники Р.Я. Пиріг та ін. – К.: Вид. політ. літератури України, 1990. – 605 с.
3. Кондрашин В.В. Был ли голод 1932-1933 в Украине «геноцидом украинского народа»? Ответ С.В. Кульчицкому / Кондрашин Виктор // День. – №96, вторник, 3 июня 2008 г.
4. Марчуков А. Голод 1932-1933 гг. или "геноцид украинцев"? / Марчуков А. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.regnum.ru/news/748191.html>.
5. Миронин С. Кто виновен в голоде 30-х? / Миронин С. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.contr-tv.ru/common/2167>.
6. Кондрашин В.В. Голод 1932-1933 гг. в отечественной и зарубежной историографии / Кондрашин В.В. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/Kondrasin_ist.doc.
7. Viola L. Guide to Document Series / L. Viola // A Researcher's Guide to Sources on Soviet Social History in the 1930s. – New York: Armonk, 1990; вона ж. Peasant Rebels under Stalin. Collectivization and the Culture of Peasant Resistance // Oxford University Press. – N.Y., Oxford, 1996; Sheila Fitzpatrick. Stalin's Peasants.

- Resistance and Survival in the Russian Village After Collectivization / Sheila Fitzpatrick. – New York: Oxford University Press, 1994; вона ж. Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня / Пер. с англ. – М., 2001.
8. Davies R.W. and Stephen G. Wheatcroft. The years of hunger: soviet agriculture, 1931-1933 / Davies R.W., Stephen G. Wheatcroft. – Palgrave Macmillan, 2004.
 9. Merl S. "Entfachte Stalin die Hugerstnot von 1932-1933 zur Auslöschung des ukrainischen Nationalismus?" / Merl S. // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – 1989. – №37. – P.569-590.
 10. Мейс Джеймс. Геноцид в Україні – «доведено!..» / Мейс Джеймс // День і вічність Джеймса Мейса / За заг. ред. Л. Івшиної. – К.: Вид. ЗАТ «Українська прес-група, 2005. – С.107-116.
 11. Левин М. Режимы и исторические процессы в России XX в. / Левин М. // Куда идет Россия?. Социальная трансформация постсоветского пространства. Международный симпозиум 12-14 января 1996 г. – М., 1996. – С.4-11.
 12. Гудзь Віктор. Причини та характер голоду-геноциду в УРСР 1932-1933 років у зарубіжній історіографії ХХ століття / Гудзь Віктор // Над Дніпром і Віслою (Nad Wisla I Dniprem). Україна і Польща в європейському вимірі – минуле і сучасність. Наукові праці викл. та студ. Київського національного лінгвістичного університету та Університету Миколая Коперника в Торуні. Серія: Історія, Міжнародні системи і глобальний розвиток / Під ред. І. Срібняка і З. Карпуса. – Київ-Торунь, 2003-2004. – №2-3. – С.365-380.
 13. Таугер Марк. Урожай 1932 года и голод 1933 года / Таугер Марк [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://strateger.net/M-Tauger_The_32_Harvest_and_the_Soviet_Famine_of_1932-1933_Holodomor_in_Ukraine
 14. Coplon J. In Search of a Soviet Holocaust: A 55-Year-Old Famine Feeds the Right / Coplon J. // Village Voice. – 1988. – January 12.
 15. Osadczuk Bogdan. 50-ta Rocznica Wielkiego Glodu na Ukrainie / Osadczuk Bogdan // Zeszyty Historyczne. – 1983. – Z.66.
 16. La morte della terra. La grande "carestia" in Ucraina nell 1932-33. – Viela, Roma, 2004. – 512 p.
 17. Гарвардська конференція про Голодомор // Свобода. Видає Український Народний Союз. – №44. – 31 жовтня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scribd.com/doc/14820239/Svoboda200344>
 18. Кондрашин В.В. Был ли голод 1932-33 годов на Украине геноцидом украинского народа? / Кондрашин В.В. // Государство и общество. Проблемы социально-политического и экономического развития России. – Пенза, 2004. – С.46-57.
 19. Голод по-большевистски: организаторы и вдохновители // Родина. 2007. – №8. – С.82-89; №9. – С.80-86.
 20. Кульчицький С.В. Таємниці радянського голоду початку 30-х рр. Звіт із московського колоквиуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://prosvita.at.ua/publ/taemnici_radjanskogo_golodu_pochatku_30_kh_rr/1-1-0-208.
 21. Report to Congress of the Commission on the Ukraine Famine. – Washington, 1990. – 524 p.; Commission on the Ukrainian Famine. Oral History Project / Ed. for Comm. by I.E. Mace, L. Heretz. – Washington: United States Government Printing Office, 1990. – Vol.1 (X), 2 (VII), 3 (VII).
 22. International Commission of Inquiry into the 1932-33 Famine in Ukraine: The Final Report. – 1990; Міжнародна комісія з розслідування голоду на Україні 1932-1933 років // Золоті ворота. Спільне видання Товариства зв'язків з українцями за межами України та бібліографічно-видавничого об'єднання «Книжкова палата України». – К., 1993. – Вип.4.
 23. Звіт-Резюме Міжнародної Комісії Розслідування Голоду в Україні в рр. 1932-33 // Душею завжди з Україною. Пропам'ятний збірник на пошану українського правника та політолога Володимира-Юрія Даниліва. – Київ-Торонто: Фундація ім. В.Ю. Даниліва, 2003. – С.176-185.
 24. Визвольний шлях. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. Видає Українська видавнича спілка. – Лондон, 1988. – Кн.10 (487).
 25. Мейс Джеймс. Політичні причини голодомору в Україні (1932-1933рр.) / Мейс Джеймс // Український історичний журнал. – 1995. – №1. – С.34-48.
 26. Безансон А. Пам'ятати і досліджувати! / Безансон Ален // Голод в Україні 1932-1933 років. Вибрані статті / упор. Н. Дюк. – Луцьк: ВМА «Терен», 2006. – С.158-162.
 27. Смолій В.А. Передмова (Голодомор 1932-1933 років) / Смолій В.А. // Український історичний журнал. – 2003. – №5. – С.3-4.
 28. Марочко В.І. Геноцид українського народу (1932-1933 рр.) / Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні: 1921-1923 – 1932-1933 – 1946-1947 – злочини проти народу: видання друге, доповнене. – Київ-Нью-Йорк: Видавництво М.І. Коць, 2000. – 276 с.
 29. Станіслав Кульчицький. Голодомор 1932-1933 років як геноцид: труднощі усвідомлення / Станіслав Кульчицький. – К.: Наш час, 2008. – 424 с.
 30. Граціозі Андреа. Наслідки й уроки великого голоду / Граціозі Андреа // Слово Просвіти. – 2003. – Ч.46(214).
 31. Коллективизация сельского хозяйства: Важнейшие постановления Коммунистической партии и Советского правительства. 1927-1935. – М.: АН СССР, 1957. – 575 с.
 32. Кульчицький С.В. Сталінський терор голодом і його демографічні наслідки / Кульчицький Станіслав // Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Київ, 15 листопада 2002 р. – К.: МАУП, 2003. –С.19-31.
 33. Данилов В.П. Организованный голод. К 70-летию общекрестьянской трагедии / Данилов В.П., Зеленин И.Е. // Отечественная история. – 2004. – №5. – С.97-111.
 34. Турченко Ф.Г. Пізнати правду... / Турченко Федір // Голодомор 1932-1933: запорізький вимір / голова ред. колегії Ф.Г. Турченко. – Запоріжжя: Просвіта. – 2008. – С.6-22.
 35. Колективізація і голод на Україні. 1929-1933. Збірник документів і матеріалів / відповід. ред. С.В. Кульчицький; упорядники Г.М. Михайличенко, Є.П. Шаталова. – К.: Наукова думка, 1992. – 736 с.
 36. Слово Просвіти. Всеукраїнський культурологічний тижневик. – 2003. – Ч.46 (214). – С.7.
 37. Даленко Анатолій. "Ми не досягли головного..." // Слово Просвіти. – 2003. – Ч.47(215).

38. Орлов А.С. История России: изд. 2-е, перераб. и доп. / Орлов А.С., Георгиев В.А., Георгиева Н.Г., Сивохина Т.А. – М.: ПБОЮЛ Л.В. Рожников, 2001. – 520 с.
39. Микула Володимир. 60-та річниця Великого Голоду. Доповідь, виголошена на Сумівській Оселі в Елленвіл, Нью-Йорк. 3-4 липня 1993 р. / Микула Володимир // Вісник–The Gerald. Видає Головна управа ООЧСУ. – Нью-Йорк, 1993. – Ч.1-2. – С.1-9.

Гудзь В. В. Дискуссія о характере голода 1932-1933 годов в Украине в современной историографии
В статье анализируются разные точки зрения современных отечественных и зарубежных историков на события 1932-1933 года в украинском селе, в частности, дискуссия относительно их характеристики между украинскими и русскими учеными. На основании анализа исторических и историографических источников автором делаются собственные выводы о голоде 1932-1933 гг. как направленном сталинским руководством геноциде украинского крестьянства.

Ключевые слова: историография, дискуссия, голод 1932-1933 годов, конференции об истории голода, причины голода, геноцид в украинском селе.

Gudz' V. V. A discussion about character of hunger of 1932-1933 years in Ukraine in modern historiography
In the article the different points of view of modern domestic and foreign historians are analysed on an event 1932-1933 years in the Ukrainian mud flow, in particular, discussion in relation to their description between the Ukrainian and Russian scientists. On the basis of analysis of historical and historiography sources the author own conclusions are done about hunger 1932-1933 as directed Stalin guidance genocide of the Ukrainian peasantry.

Key words: historiography, discussion, hunger of 1932-1933 years, conferences about history of hunger, reasons of hunger, genocide in the Ukrainian mud flow.

УДК: 94(477)“1920/1955”

Ю. І. Щур

ЗАКОРДОННА ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ НА НАДДНІПРЯНЩИНІ У 1920–1955 РР.

У статті проаналізовано ступінь вивчення історії українського націоналістичного руху на Наддніпрянській Україні 1920–1955 рр. у закордонній історіографії. Автором розглянуто дві групи досліджень: західні (європейська та американська) та східні (країни СНД). Наголошено на тому, що український націоналістичний рух на Наддніпрянщині у 1920–1955 рр. в закордонній історіографії досліджений досить слабо.

Ключові слова: Наддніпрянщина, УВО, ОУН, ОУН-р, УПА, український націоналістичний рух.

Сучасні процеси українського державотворення викликають жвавий інтерес у країнах близького та далекого зарубіжжя. Особлива увага до подій в Україні помічалася у 1991 році напередодні та після проголошення незалежності та у 2004 під час «помаранчевої революції». Вказані періоди характеризувалися підвищенням інтересу до історії українських земель, а здебільшого – подій, пов'язаних із боротьбою за державну самостійність України.

Ледь не в першу чергу це стосувалося історії ХХ століття, влучно схарактеризованого Е. Гобсбаумом як «вік екстремізму» (крайнощів) [1]. Однією із центральних подій тут визначено український націоналістичний рух, репрезентований зокрема ОУН та УПА. Їх антикомуністична та антирадянська спрямованість зумовила інтерес до цього феномену не лише радянських, українських діаспорних та сучасних істориків, а й закордонних дослідників.

Значна частина таких праць присвячена діяльності ОУН та УПА на Західноукраїнських землях і виконана, зокрема, під кутом осмислення проблем, пов'язаних з Голокостом та етнічними протистояннями [2]. Поряд з тим, окрім синтетичних робіт, з-під пера закордонних дослідників виходять праці у яких принаймні побіжно згадується проблема українського націоналістичного руху 1920-1955 рр. на Наддніпрянщині. Аналізу саме таких публікацій присвячене пропонуване дослідження.

Окремої уваги заслуговує термін «Наддніпрянська Україна» («Наддніпрянщина»). Наше розуміння територіальних меж цього мегарегіону повністю співпадає з думкою упорядників «Довідника з історії України», згідно з якими «Наддніпрянська Україна» – умовний термін для позначення тієї частини українських етнографічних земель, які входили до складу Російської імперії, згодом – до Української народної республіки (без західних областей УНР), до 1939 р. – в УСРР (з 1937 р. – УРСР) [3]. Такий підхід також зафіксований у документації ОУН, де вказані території називалися Східними та Осередньосхідними українськими землями (СУЗ та ОСУЗ) або Радянською Україною [4, арк. 242].

Відмітимо, що у пропонованому дослідженні український націоналістичний рух 1920–1955 рр. аналізується стосовно його репрезентантів, у конкретному випадку – Української військової організації, Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. На означення ОУН після розколу 1940 р. використовуємо абревіатури ОУН (керована А. Мельником) та ОУН-р (на чолі із С. Бандерою).

Закордонну історіографію українського націоналістичного руху 1920-1955 рр. на Наддніпрянщині можна об'єднати у дві групи: західну (європейська та американська) та східну (країни СНД). Дослідниця